# YANGI AVLOD DARSLIKLARIDA ONA TILINI O‘QITISH: MAZMUN, TOPSHIRIQLAR TIZIMI VA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

Muallif: **Komolova Sevara Yodgorbek qizi**
Tashkilot: Andijon viloyati Xo'jaobod tumani
2-maktab o'zbek tili o'qituvchisi

**Annotatsiya**

Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 1–11-sinflarida ona tilini o‘qitishga mo‘ljallangan yangi avlod darsliklarining mazmuniy va metodik xususiyatlari tahlil qilinadi. Darsliklarda lingvistik bilimlarni o‘zlashtirish, matn bilan ishlash, og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish, mustaqil fikrlash hamda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlar tizimiga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, didaktik mazmunni tasniflash va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalaniladi. Shuningdek, darsliklarni baholashda sinflar kesimidagi uzviylik, topshiriqlarning murakkablik darajasi, hayotiy vaziyatlarga yo‘naltirilganligi va baholash mezonlarining aniqligi kabi ko‘rsatkichlar taklif etiladi. Maqola yakunida ona tili darsliklari mazmunini takomillashtirishga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

**Kalit so‘zlar:** yangi avlod darsliklari, ona tili ta’limi, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, matn tahlili, o‘quv topshiriqlari, nutqiy faoliyat, kompetensiyaviy yondashuv, uzviylik, didaktik tahlil.

**Аннотация**

В статье анализируются содержательные и методические особенности учебников нового поколения по родному языку для 1–11-х классов общеобразовательных школ. Особое внимание уделяется системе заданий, направленных на усвоение лингвистических знаний, работу с текстом, развитие устной и письменной речи, самостоятельного мышления и коммуникативной компетенции учащихся. В исследовании используются анализ научной литературы, сравнительный анализ, классификация дидактического содержания и теоретическое обобщение. Предлагаются критерии оценки учебников с учётом преемственности между классами, уровня сложности заданий, их практической направленности и прозрачности критериев оценивания. На основе проведённого теоретического анализа сформулированы методические рекомендации по совершенствованию содержания учебников родного языка.

**Ключевые слова:** учебники нового поколения, обучение родному языку, лингвистическая компетенция, коммуникативная компетенция, анализ текста, учебные задания, речевая деятельность, компетентностный подход, преемственность, дидактический анализ.

**Abstract**

This article examines the content and methodological features of new-generation mother tongue textbooks for Grades 1–11 in general secondary education. Particular attention is paid to tasks designed to develop linguistic knowledge, text comprehension, oral and written communication, independent thinking, and communicative competence. The study employs literature review, comparative analysis, classification of didactic content, and theoretical synthesis. It proposes a framework for evaluating textbook content in terms of curricular progression, task complexity, practical relevance, and



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

transparency of assessment criteria. Based on the theoretical analysis, the article presents methodological recommendations for improving mother tongue textbooks and strengthening continuity across educational stages.

**Keywords:** new-generation textbooks, mother tongue education, linguistic competence, communicative competence, text analysis, learning tasks, language skills, competency-based approach, curricular progression, didactic analysis.

**KIRISH**

Ona tili ta’limi o‘quvchilarda til tizimi haqidagi bilimlarni shakllantirish bilan birga, ularning fikrni aniq ifodalash, matnni anglash, axborotni tahlil qilish, muloqotga kirishish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy ona tili darsligiga faqat grammatik qoidalar va mashqlar jamlangan o‘quv manbasi sifatida emas, balki o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi didaktik tizim sifatida qarash zarur.

Yangi avlod darsliklarining muhim xususiyati o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi subyektdan til hodisalarini kuzatuvchi, tahlil qiluvchi va o‘zlashtirgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llovchi faol ishtirokchiga aylantirishga intilishidir. Bunday yondashuvda topshiriqlar tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki darslik mazmunining ta’limiy imkoniyati unda qanday ma’lumot berilgani bilangina emas, balki o‘quvchidan qanday fikrlash va faoliyat talab etilishi bilan ham belgilanadi.

Ona tili darsliklarini tahlil qilishga bag‘ishlangan ilmiy ishlarda o‘quv materialining mazmuni, til birliklarining o‘rgatilishi, matnlar va mashqlar tizimi metodik samaradorlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida ko‘riladi [1; 142–145]. Darslik mazmunini lingvistik ekspertiza qilishga doir tadqiqotlarda esa grammatik aniqlik, lug‘at boyligi, matnning semantik xususiyatlari, madaniy mazmun va topshiriqlarning o‘zaro muvofiqligini birgalikda baholash zarurligi ta’kidlanadi [2].

Biroq yangi avlod darsliklarining samaradorligini faqat interfaol mashqlar mavjudligi bilan baholab bo‘lmaydi. Topshiriqning maqsadi, o‘quvchining yosh xususiyatlariga mosligi, oldingi bilimlar bilan aloqasi, kutilayotgan natijasi va baholash mezonlari ham hisobga olinishi lozim.

**Tadqiqotning maqsadi** — 1–11-sinflar uchun ona tili darsliklarining mazmuni va topshiriqlar tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida nazariy-metodik jihatdan tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish mezonlarini ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ona tili darsliklari mazmunining asosiy didaktik vazifalarini aniqlash;
- topshiriqlarni bilish, tahlil qilish, amaliy qo‘llash va ijodiy faoliyat darajalari bo‘yicha tasniflash;
- 1–11-sinflar o‘rtasidagi mazmuniy va metodik uzviylikni ta’minlash masalalarini yoritish;
- darsliklarni tahlil qilish uchun mezonlar tizimini taklif etish;
- darslik mazmuni va topshiriqlar sifatini oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti — umumiy o‘rta ta’limda ona tilini o‘qitish jarayoni. Tadqiqot predmeti esa ona tili darsliklarining mazmuni, topshiriqlar tizimi va ularning o‘quvchilarda til hamda nutq kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik imkoniyatlaridir.

**METODLAR**

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda ilmiy manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, mazmuniy tasniflash va pedagogik umumlashtirish usullaridan foydalaniladi. Ushbu yondashuv darsliklar mazmunini baholash mezonlarini asoslash va ularning metodik tuzilishini izchil tahlil qilish imkonini beradi.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kontent tahlil uchun quyidagi mezonlar taklif etiladi:

1. **Mazmuniy muvofiqlik** — o‘quv materialining ta’lim maqsadlari va kutilayotgan natijalarga mosligi.
2. **Lingvistik aniqlik** — til hodisalarining ilmiy jihatdan to‘g‘ri, tushunarli va izchil yoritilishi.
3. **Nutqiy yo‘naltirilganlik** — tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish faoliyatlarining uyg‘unligi.
4. **Topshiriqlar darajasi** — reproduktiv, tahliliy, amaliy va ijodiy topshiriqlarning muvozanati.
5. **Yoshga moslik** — matnlar, tushunchalar va topshiriqlarning o‘quvchilarning rivojlanish xususiyatlariga muvofiqligi.
6. **Uzviylik** — sinflar o‘rtasida bilim va ko‘nikmalarning bosqichma-bosqich rivojlanishi.
7. **Baholashning aniqligi** — topshiriqni bajarish talablari va natijalarni tekshirish mezonlarining tushunarliligi.
8. **Madaniy va hayotiy relevatlik** — materiallarning o‘quvchining kundalik hayoti, milliy madaniyat va ijtimoiy muloqot bilan aloqadorligi.

Mazkur mezonlar darsliklar mazmunini tizimli tahlil qilish uchun metodik asos vazifasini bajaradi. Biroq aniq darsliklar to‘plami, nashr yili va sahifalari bo‘yicha to‘liq kontent tahlili amalga oshirilmasdan turib, ularning muayyan mezonlarga qay darajada javob berishi haqida empirik xulosa chiqarish mumkin emas.

**NATIJALAR**

Nazariy tahlil ona tili darsliklarini baholashda mazmun, topshiriq, nutqiy faoliyat va baholash mexanizmlarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu tahlil asosida darsliklar mazmunini o‘rganish uchun quyidagi metodik yo‘nalishlar ajratildi.

**1. Darslik mazmunining bilimdan kompetensiyaga yo‘naltirilishi**

An’anaviy grammatik mashqlarda o‘quvchidan qoida yoki til hodisasini aniqlash talab qilinishi mumkin. Kompetensiyaviy yondashuvda esa o‘quvchi shu bilimni matn tuzish, fikrini asoslash, muloqot vaziyatini tushunish yoki tahririy xatoni aniqlashda qo‘llashi kerak.

Masalan, so‘z turkumlarini o‘rganishda faqat so‘zlarni turkumlarga ajratish bilan cheklanmasdan, ularning matndagi vazifasini izohlash, mazmunni o‘zgartiruvchi birliklarni aniqlash va shu birliklardan foydalanib mustaqil matn yaratish topshiriqlarini ham berish mumkin.

Bunday ketma-ketlik lingvistik bilimni amaliy nutqiy faoliyat bilan bog‘laydi. Po‘latova va Axrorovaning zamonaviy darsliklar mazmuniga bag‘ishlangan maqolasida ham kompetensiyaga yo‘naltirilgan, hayotiy vaziyatlar bilan bog‘langan va faol o‘rganishni qo‘llab-quvvatlovchi topshiriqlarning ahamiyati yoritilgan [3].

**2. Matn bilan ishlash topshiriqlarining ahamiyati**

Matn ona tili ta’limida grammatik, leksik, semantik va kommunikativ hodisalarni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Shu sababli matn bilan ishlash topshiriqlari bir nechta faoliyatni qamrab olishi maqsadga muvofiq:

- matnning asosiy g‘oyasini aniqlash;
- muhim va ikkinchi darajali axborotni farqlash;
- so‘z va iboralarning kontekstdagi ma’nosini izohlash;
- muallif pozitsiyasi va matn maqsadini aniqlash;
- matndagi fikrlarni dalillar bilan asoslash;
- matnni qayta tuzish, qisqartirish yoki tahrirlash;



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- berilgan mavzu asosida mustaqil matn yaratish.

Bunday topshiriqlar o‘quvchining faqat matn mazmunini eslab qolishini emas, balki axborotni qayta ishlashini va undan foydalanishini talab qiladi. Shu bilan birga, matnlar mazmuni yosh xususiyatlari, til murakkabligi va madaniy kontekstga mos bo‘lishi kerak.

**3. Topshiriqlar tizimining murakkablik darajasi**

Ona tili darsliklaridagi topshiriqlarni metodik jihatdan quyidagi to‘rt darajaga ajratish mumkin.

| Daraja | Topshiriq turi | Kutiladigan faoliyat |
|---|---|---|
| I | Reproduktiv | Qoidani eslash, til birligini topish, tasniflash |
| II | Tahliliy | Til hodisasini izohlash, taqqoslash, sababni aniqlash |
| III | Amaliy | Bilimni matn, muloqot yoki tahrir vaziyatida qo‘llash |
| IV | Ijodiy | Mustaqil matn yaratish, muammoni hal qilish, fikrni dalillash |

Mazkur tasnif o‘quv topshiriqlarini rejalashtirish uchun taklif etilgan nazariy modeldir; u muayyan darsliklarda ushbu darajalarning amaldagi ulushini ko‘rsatuvchi statistik natija emas.

Darslikda faqat reproduktiv topshiriqlar ustun bo‘lsa, o‘quvchining qoidani amalda qo‘llashi va mustaqil fikrlashi uchun imkoniyat cheklanishi mumkin. Aksincha, boshlang‘ich bilimlar yetarli shakllanmasdan murakkab ijodiy topshiriqlarga o‘tish ham o‘quvchida qiyinchilik tug‘diradi. Shuning uchun topshiriqlar ketma-ketligi sodda kuzatishdan tahlilga, undan amaliy qo‘llash va ijodiy faoliyatga qarab rivojlanishi lozim.

**4. Sinflar o‘rtasidagi mazmuniy uzviylik**

1–11-sinflar davomida ona tili ta’limi mazmuni o‘quvchining yoshiga, til tajribasiga va kognitiv imkoniyatlariga muvofiq murakkablashib borishi zarur.

**1–4-sinflarda** tovush-harf munosabati, so‘z ma’nosi, sodda gap, matnni tushunish va qisqa izchil fikr bildirishga e’tibor qaratiladi.

**5–7-sinflarda** grammatik tushunchalarni tizimlashtirish, matn tuzilishini anglash, so‘z tanlash, gaplarni bog‘lash va fikrni og‘zaki hamda yozma shaklda izchil ifodalash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

**8–9-sinflarda** murakkab sintaktik tuzilmalarni tahlil qilish, uslubiy vositalarni anglash, matnni tahrirlash, dalillash va turli kommunikativ vaziyatlarga mos nutq yaratish faoliyati chuqurlashtirilishi mumkin.

**10–11-sinflarda** akademik va ommabop matnlarni tahlil qilish, manbalar bilan ishlash, argumentativ matn yozish, nutqning maqsadi va auditoriyasini hisobga olish hamda til vositalarini ongli tanlashga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq.

Bu taqsimot muayyan davlat o‘quv dasturining rasmiy sinfma-sinf mazmuni sifatida emas, darsliklarni tahlil qilish uchun taklif etilayotgan metodik yo‘nalish sifatida qaralishi kerak.

**5. Darslik mazmunini baholash mezonlari**

Darslik sifatini aniqlashda faqat mavzular soni yoki mashqlar hajmini hisoblash yetarli emas. Quyidagi ko‘rsatkichlar kompleks tahlil uchun tavsiya etiladi:

| Mezon | Tahlil savoli |
|---|---|
| Mazmunning izchilligi | Mavzular oldingi bilimlarga tayanadimi? |
| Til va nutq integratsiyasi | Grammatik bilim nutqiy faoliyat bilan bog‘langanmi? |
| Topshiriqlar xilma-xilligi | Reproduktiv, tahliliy va ijodiy mashqlar mavjudmi? |
| Hayotiy qo‘llanish | O‘quvchi bilimini real muloqotda ishlata oladimi? |
| Mustaqil fikrlash | Topshiriq izoh, dalil yoki mustaqil qaror talab qiladimi? |



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

| | |
|---|---|
| Baholash mezonlari | Javobning sifati qanday aniqlanishi tushuntirilganmi? |
| Inklyuzivlik | Matn va topshiriqlar turli o‘quv ehtiyojlarini hisobga oladimi? |

Ushbu mezonlar darsliklarni taqqoslashda umumiy asos yaratadi. Ularning har biri bo‘yicha aniq ko‘rsatkichlar ishlab chiqilsa, turli sinflar va nashrlar mazmunini yanada izchil baholash mumkin.

**MUHOKAMA**

Yangi avlod ona tili darsliklarining metodik qiymati til hodisalarini o‘quvchining amaliy nutqiy tajribasi bilan bog‘lay olishida namoyon bo‘ladi. Bunda darslikdagi matn, grammatik tushuntirish, mashq, mustaqil topshiriq va baholash mezonlari bir-biridan uzilgan qismlar sifatida emas, yagona ta’limiy tizim sifatida ishlab chiqilishi kerak.

Birinchi muhim masala — grammatik bilim va kommunikativ faoliyat o‘rtasidagi muvozanat. Grammatik qoidalar til tizimini anglash uchun zarur, biroq ularni faqat yodlash bilan cheklash bilimning amaliy qo‘llanishini ta’minlamaydi. Shu sababli qoidani aniqlash va izohlashdan so‘ng uni matn yaratish, tahrirlash yoki muloqot vaziyatida qo‘llashga yo‘naltirilgan topshiriqlar berilishi lozim.

Ikkinchi masala — topshiriqlarning mazmuniy va kognitiv murakkabligi. Bir xil turdagi mashqlarning ko‘pligi o‘quvchi faoliyatini bir yoqlama shakllantirishi mumkin. Biroq topshiriqlar xilma-xilligi ham o‘z-o‘zidan sifat kafolati emas. Har bir topshiriq aniq o‘quv maqsadiga xizmat qilishi, o‘quvchidan kutilayotgan faoliyatni belgilashi va baholash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Uchinchi masala — ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylik. Boshlang‘ich sinflarda shakllangan matnni tushunish va fikrni ifodalash ko‘nikmalari keyingi sinflarda murakkab matnlarni tahlil qilish, dalillash va akademik yozuvga asos bo‘lishi kerak. Agar darsliklar o‘rtasida mazmuniy takrorlanish yoki tayanch ko‘nikmalardagi uzilishlar mavjud bo‘lsa, o‘quv materialining izchil o‘zlashtirilishi qiyinlashishi mumkin. Ushbu holatni tasdiqlash yoki rad etish uchun darsliklarning real mazmunini sinflar kesimida qiyosiy tahlil qilish talab etiladi.

To‘rtinchi masala — lingvistik va madaniy mazmunning uyg‘unligi. Matnlar o‘quvchining milliy madaniyat, adabiy til me’yorlari va kundalik muloqot tajribasi bilan aloqador bo‘lishi muhim. UNESCO ona tilida ta’lim olish hamda o‘quvchilarning til tajribasiga tayanish masalasini ta’lim sifati bilan bog‘liq tamoyillardan biri sifatida ko‘rsatadi [4]. Biroq madaniy mazmunni tanlashda matnlarning yoshga mosligi, tilning adabiy me’yorlari va turli ijtimoiy tajribalarga hurmat bilan yondashish ham hisobga olinishi lozim.

Beshinchi masala — darslikni baholashning dalillarga asoslanishi. Muayyan darslikni “samarali”, “zamonaviy” yoki “kompetensiyaviy yondashuvga to‘liq mos” deb baholash uchun uning mavzulari, topshiriqlari, ko‘rsatmalari va baholash vositalari tahlil qilinishi kerak. Agar ta’lim natijalariga ta’sir haqida xulosa chiqarish rejalashtirilsa, darslik tahliliga qo‘shimcha ravishda dars kuzatuvlari, o‘quvchi ishlari yoki boshqa tegishli ma’lumotlar talab etiladi.

Shunday qilib, yangi avlod darsliklarini takomillashtirishda asosiy e’tibor mashqlar sonini ko‘paytirishga emas, balki ularning mazmuniy izchilligi, lingvistik aniqligi, nutqiy yo‘naltirilganligi va o‘quv maqsadlariga muvofiqligini ta’minlashga qaratilishi lozim.

**XULOSA**

Yangi avlod darsliklarida ona tilini o‘qitish mazmunini takomillashtirish lingvistik bilimlarni o‘zlashtirish, matn bilan ishlash, mustaqil fikrlash va kommunikativ faoliyatni o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Darslik mazmuni o‘quvchining faqat grammatik qoidalarni bilishini emas, balki ularni nutqiy va amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishini ham ko‘zda tutishi kerak.

Nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1. Darslik mazmuni ta’lim maqsadlari, kutilayotgan natijalar va o‘quv topshiriqlari o‘rtasidagi izchillik asosida tashkil etilishi zarur.
2. Topshiriqlar tizimi reproduktiv, tahliliy, amaliy va ijodiy faoliyatni qamrab olishi maqsadga muvofiq.
3. Matn bilan ishlash grammatik bilimlarni nutqiy faoliyatga bog‘lashning muhim vositasi hisoblanadi.
4. 1–11-sinflar o‘rtasida mazmuniy uzviylikni ta’minlash uchun yosh xususiyatlari, topshiriqlar murakkabligi va kutilayotgan natijalar hisobga olinishi kerak.
5. Darsliklar sifatini baholashda lingvistik aniqlik, matnlarning mazmuniy qiymati, topshiriqlar xilma-xilligi, hayotiy qo‘llanish va baholash mezonlari birgalikda o‘rganilishi lozim.
6. Muayyan darsliklarning samaradorligi haqidagi xulosalar aniq nashrlar va topshiriqlar tahliliga, zarur hollarda esa empirik ma’lumotlarga asoslanishi kerak.

Darsliklarni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiya sifatida har bir mavzu uchun “o‘quv maqsadi — tayanch bilim — tahliliy topshiriq — amaliy qo‘llash — mustaqil ijodiy faoliyat — baholash mezoni” ketma-ketligini ishlab chiqish taklif etiladi. Bunday tuzilma o‘quvchining til haqidagi bilimlarini izchil rivojlantirish va ularni real nutqiy faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qilishi mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tursunova, O. Content and Tasks of Mother Tongue Teaching in General Secondary Schools. Наука и инновации. 2023. Vol. 1, No. 12. P. 142–145. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.8022562.
2. Majidova, A. Ona tili darsliklari ta’limi mazmunini lingvistik ekspertiza qilish metodikasi. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. 2025. Vol. 3, No. 12. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18028641.
3. Po‘latova, M., Axrorova, M. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan zamonaviy darsliklar tuzilishi va mazmuni. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. 2025. Vol. 3, No. 12. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17948485.
4. UNESCO. Education in a Multilingual World. UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO, 2003. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000129728.
5. UNESCO. Mother Tongue Matters: Local Language as a Key to Effective Learning. Paris: UNESCO, 2008. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000161121.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.